В. Ф. Солдатенко
НЕЗЛАМНИЙ. ЖИТТЯ І СМЕРТЬ МИКОЛИ СКРИПНИКА

К.: Пошуково-видавниче агентство "Книга пам'яті України", 2002. — 352 с.: іл.

Історична біографістика як жанр української історичної науки включає в себе різні аспекти біографічного дослідження. Особливої популярності в Україні вона набула з початком перебудови в СРСР, коли здобутками гласності стали "білі плями" з життя політичних та культурних діячів. Для багатьох наших співвітчизників подібне "піднімання завіси" над історичною правдою було шокуючою дією, яка захоплювала й одночасно допомагала позбутися стереотипів та міфів минулого.

Подих свободи для багатьох дослідників виявився непосильною ношею. В літературу ринула лавина нової міфологічної біографістики, написаної в "національному дусі". В той же час з'явилася група дослідників, яка намагалася поєднати історичну правду з національними домислами.

Працю В. Солдатенка неможливо розглядати з позицій названих груп. Вона є оригінальним, об'єктивним дослідженням. Цьому сприяв значний

фаховий багаж автора, який відомий багатьма своїми грунтовними працями, присвяченими національно-демократичній революції 1917—1920 років.

Книга В. Солдатенка складається зі вступу, десяти розділів, приміток, додатків.

На початку свого монографічного дослідження автор простежує становлення М. Скрипника як революційного діяча. Основну увагу він концентрує на подіях, що мали місце в кінці XIX — на початку XX ст., й участі молодого М. Скрипника в них. Дещо схематично висвітлено дитячі та юнацькі роки, коли відбувалося формування світогляду майбутнього революціонера. В першому розділі присутні також значні ліричні відступи, які притаманні для художньої чи художньо-публіцистичної літератури, а не для монографічного дослідження. Зрозуміти авторські відступи певною мірою можна — в зв'язку з недостатністю фактичного матеріалу автор намагався заповнити "білі плями" художніми відступами.

Більш вдалим у праці В. Солдатенка є розгляд революційної діяльності М. Скрипника. Він здійснюється на досить широкому фоні тодішнього суспільно-політичного життя і дозволяє доволі повно відтворити процес взаємодії категорій "людина — суспільство". Автор висвітлює діяльність М. Скрипника в Одеській організації РСДРП, його участь в III з'їзді РСДРП, перебування на засланні, революційно-організаторську роботу в Москві та інших містах. В. Солдатенко прагне глибоко проникнути в сутність духовного світу героя. І це йому вдається. Постать М. Скрипника зображена досить вдало, повно і розлого.

Значна увага приділена В. Солдатенком періоду кінця 1917 — початку 1920 років — цілих чотири розділи. Вони присвячені різним аспектам діяльності М. Скрипника і в хронологічному порядку досить часто перекликаються. Окреме місце відведено діяльності М. Скрипника на посаді голови радянського уряду України. Автор висвітлює взаємовідносини українського радянського уряду з центральними органами більшовицької влади, діяльність Миколи Олексійовича в цьому напрямі, однак дещо обійдено увагою кроки, які здійснював уряд, очолюваний М. Скрипником, в самій Україні.

Значно ширше показано роль М. Скрипника у створенні КП(б)У. Автор розглядає позицію керівництва РСДРП у реалізації цього наміру, події, що передували та сприяли створенню організації більшовиків в Україні. Проаналізована роль М. Скрипника в намаганні утвердити статут КП(б)У як самостійної компартії, пов'язаної з РКП(б) через Інтернаціонал. Автор справедливо відзначає, що хоч дана ідея була близька також і "лівим комуністам", проте М. Скрипник у своїх діях виходив зовсім з інших позицій. На думку автора монографії, М. Скрипник розглядав окремішність від РКП(б) "не як акт руйнування єдиної партії, а саме як формальну декларацію, оскільки вірив у те, що комуністам внутрішньо іманентний інтернаціоналізм, а поступка обставинам може бути легко виправлена в будь-який момент" (стор. 74).

Новаційними є авторські судження про причини, які перешкодили М. Скрипнику претендувати на першу роль в КП(б)У. В. Солдатенко їх бачить у тому, що М. Скрипник не примикав до жодної з партійних течій, не прагнув фракційності, намагався стати вище інтересів окремих груп. А в умовах боротьби між представниками "лівих" і правих це зовсім не сприяло утвердженню його позицій як лідера КП(б)У.

Важливе місце в книзі В. Солдатенка займає аналіз діяльності М. Скрипника на посаді наркома контролю (пізніше Робітничо-селянської інспекції), наркома юстиції та інших. Як наголошує автор, робота

М. Скрипника не вичерпувалася лише безпосереднім виконанням наркомівських обов'язків, його як авторитетного фахівця та досвідченого діяча включали до ряду державних комісій, груп, які готували важливі для життя країни документи.

Значну увагу автор приділяє політичним поглядам українського діяча, висвітленню його зусиль, спрямованих на вирішення різних проблем державного будівництва. З окремих сюжетів створюється враження, що автор повною мірою поділяє погляди свого героя. Однак було б помилкою стверджувати дану тезу як постулат. Швидше дослідник у процесі написання своєї праці намагається зрозуміти думки і помисли свого героя. Будучи комуністом, М. Скрипник не втратив своєї великої любові до України. Незаперечним фактом є те, що він виявив себе найактивніше у сфері національного будівництва. І тому можна погодитись із В. Солдатенком, що для М. Скрипника Україна була "точкою відрахунку у системі координат створюваних ним схем і концепцій". Попри це автор не випускає з уваги той факт, що нарком завжди намагався виходити з марксистських засад у національній політиці. Тому для нього притаманними були два глобальних підходи: "1) робити все для інтернаціонального згуртування, єднання всіх народів як однієї з найгуманніших цілей, відстоюваних пролетарською ідеологією; 2) прагнути до найповнішого забезпечення національних інтересів будь-якого народу". При цьому, відзначається в праці, М. Скрипник вірив у те, що два підходи можуть гармонійно взаємодоповнюватися в умовах будівництва соціалізму.

Досить грунтовним у книзі М. Солдатенка є розділ, присвячений перебуванню М. Скрипника на посаді наркома освіти УСРР (1927—1933 рр.). Це був пік політичної та державної діяльності видатного українського націонал-комуніста. Автор досить вдало підібрав назву для розділу — "Життєвий апогей. Українізація". Дійсно, ці роки були апогеєм не лише для М. Скрипника, але й для культурного життя УСРР. Саме в цей період найбільші досягнення мала радянська політика українізації. На цей період припадають найбільш гострі творчі дискусії щодо розвитку української культури. Автор справедливо відзначив, що М. Скрипник був тією особою, від позицій якої залежали найважливіші партійні рішення в ідеологічній галузі, у всіх сферах духовного життя. Втім, автор не оцінює внесок М. Скрипника в здійснення "українізації" як фундаментальний. З цього приводу він вступає в дискусію з І. Кошелівцем, вважаючи, що останній перебільшував реальну роль М. Скрипника в тогочасних процесах. Проте автору не вдалося повністю відійти від стереотипів, нав'язаних не лише працями радянської історичної науки, але й сучасної вітчизняної. Якщо перша намагалася в різні періоди або "викреслити" "українізацію" з історії, або показати її виключно як заслугу більшовиків, то багато представників останньої намагаються вивести родовід "українізації" з періоду національно-визвольних змагань 1917—1920 рр. Не уникнув цього й В. Солдатенко. У своїй праці він пише: "Ще в 1917 році, з вибухом Української революції вустами своїх провідників — М. Грушевського, В. Винниченка, С. Єфремова, І. Стешенка, М. Порша, С. Петлюри та ін. — слово українізація було виголошено як одне з нагальних завдань визвольного руху, як велична мета духовного злету, національного відродження. І то було не лише слово. Українізація стала реальною політикою" (стор. 145).

"Українізація" чи національне відродження (а воно включає в себе різні сфери: політичну, культурну, економічну та ін.) безсумнівно мала місце в період 1917—1920 років. Однак пов'язувати радянську "українізацію" лише з цим періодом, на наш погляд, є не досить аргументо-

вано, оскільки вона має більш глибоке коріння. Ще в другій половині XIX століття український національно-культурницький рух заявив про себе як вагома сила. Варто згадати діяльність провідних діячів національно-визвольного руху В. Антоновича, М. Драгоманова, Б. Грінченка, М. Грушевського, С. Єфремова та ін., різних культурних товариств тощо. Та традиція національно-культурного подвижництва, що уже склалася в середовищі української інтелігенції, мала безпосередній вплив і в 1920-ті роки. Саме українська інтелігенція стала рушійною силою "українізації", яка вийшла за рамки, відведені для неї більшовиками. Тому "українізація" мала такий суспільний резонанс. В. Солдатенко, либонь, схильний розглядати "українізацію" більш як ініціативу, започатковану "зверху".

Малодослідженою сторінкою довгий час залишались останні роки життя М. Скрипника. В. Солдатенко досить кваліфіковано заповнив ряд "білих плям" з біографії видатного українського радянського політичного діяча. Автор простежив його ставлення до колективізації, голодомору, політичних подій. Звичайно, зрозуміти до кінця, що думала людина, вивчаючи документи, дуже важко. Але основні моменти загальної картини сумлінний дослідник реконструювати певною мірою може. В даному випадку автору це вдалося. Як аргумент, можна навести уривок з стор. 199: «Між тим за стенограмами Скрипникових виступів з кінця 20-х — початку 30-х років можна вловити, як підупало його натхнення, знизилася загальна енергетика, емоційність, уповільнився політ думки, приглушилося її пульсування, зникла образність, поступившись невиразності, нудному "розжовуванню" офіційних загальників, численним повторам та й елементарній плутанині».

Як бачимо, В. Солдатенко на основі документальних матеріалів та праць самого М. Скрипника прагне не лише реконструювати події. Він проводить психологічний аналіз діяльності наркома. А подібний аналіз може сказати значно більше про справжню "внутрішню" позицію М. Скрипника до тодішніх суспільно-політичних реалій, ніж накопичення найрізноманітніших гасел і тез, офіційно висловлених М. Скрипником. Адже загальновідомо, що людина говорить (особливо, якщо вона займає високу офіційну посаду) не завжди те, що відповідає її власним думкам.

Слід відзначити, що праця базується на широкій джерельній базі, переважно архівних матеріалах та творах самого М. Скрипника. Дещо гірше використовує автор літературу, присвячену М. Скрипнику. Можна погодитися з тим, що, будучи написаною переважно в радянський період (і навіть в період "перебудови"), вона має відбиток ідеологічних штампів чи намагань ці штампи здолати. Проте уже після отримання Україною незалежності була захищена кандидатська дисертація В. Шарпатого, присвячена діяльності М. Скрипника як наркома освіти УСРР, вийшли друком ряд його праць, друкувалися статті інших дослідників, які чомусь обійшов увагою В. Солдатенко при написанні свого дослідження.

Загалом монографія В. Солдатенка заслуговує високої позитивної оцінки. Вона на сьогодні є найбільш фундаментальною працею з "скрипникознавства", яка займе гідне місце в сучасній вітчизняній історичній біографістиці. Дослідник успішно справився з тим завданням, яке він ставив — висвітлив різнобічну діяльність видатного українського радянського політичного діяча, найвиразніші грані його складного життя, що вдало кореспондується зі словами вступу: "Долі людські... Як не схожі вони одна на одну... Як глибоко індивідуальні, неповторні... Які, здебільшого, загадкові. І як, нерідко, важко збагненні".

В. М. ДАНИЛЕНКО (Київ), *П. М. БОНДАРЧУК* (Київ)